

I SI LA VEU FEMINISTA NO HI FOS A LA PROFESSIÓ BIBLIOTECÀRIA?

17es Jornades Catalanes d'informació i Documentació, Barcelona, 23 i 24 de maig, 2024

Assumpció Estivill Rius

Bona tarda! Agraeixo al Grup de Treball Dones Visibles, i especialment a la Mariona Chavarria, que m'hagin invitat a participar en aquesta sessió de les Jornades. I sense més preàmbuls, començaré amb una mica de perspectiva històrica.

A Catalunya, la professió ha estat eminentment femenina fins ben a final dels anys setanta quan es van graduar els primers bibliotecaris, encara molt pocs. I dic “eminentment”, i no “totalment” perquè no es pot negar la condició de bibliotecari a homes com Jordi Rubió i Balaguer o Pere Bohigas i als funcionaris del cos de bibliotecaris que treballaven a les biblioteques de l'estat a Catalunya.

Però, centrem-nos en les bibliotecàries. Tots sabem les raons que va al·legar Eugeni d'Ors, l'artífex del projecte de biblioteques populars de la Mancomunitat i de l'Escola de Bibliotecàries, per optar per personal femení que s'encarregués d'aquells establiments: una “relativa reducció de despeses”, perquè el sou de la dona complementava el del pare o el del marit i, per això, podia ser minso; la captació d'un personal de primera categoria —aquest no fora probablement el cas si s'acceptés personal masculí a causa d'un salari escàs—; i també, la manera de ser de la dona, que encaixava més amb el caràcter de missió i d'educació social que havien de tenir les biblioteques, i també amb l'aire atractiu, amable, de netedat i de coqueteria que se'ls volia donar. Unes raons que avui no serien acceptables. Tanmateix, en aquells moments la creació de l'Escola va significar la gestació d'una nova professió que obria noves possibilitats laborals per a la dona de classe mitja. És clar que, en un primer moment, aquelles oportunitats laborals eren poques pel nombre reduït de places de l'Escola i perquè les biblioteques populars que s'anirien creant també eren limitades. Tanmateix, ben aviat els llocs de treball s'ampliaren, i ja el 1922 consta que hi havia bibliotecàries treballant als organismes següents: Centre de Lectura de Reus, Centre Excursionista de Catalunya, Associació d'Enginyers Industrials, Associació de Premsa Diària, Institut de Cultura per a la Dona, Cambra de Comerç i Navegació, Cambra Oficial del Llibre, Cercle Artístic de Barcelona, Biblioteca Massana, Foment de les Arts Decoratives i Arxiu Municipal de Barcelona.¹ La creació, als anys vint, de les xarxes de biblioteques populars de les caixes de pensions també significà l'ampliació de l'oferta laboral. Així doncs, des del primer moment hi hagué un mercat de treball ampli i diversificat que acollia aquestes professionals i que anava molt més enllà del que s'havia previst inicialment, ja que l'Escola i la formació que s'hi donava tingueren, des del primer moment, un prestigi ben guanyat.

Ara bé, era una anomalia crear una professió exclusivament femenina? Doncs potser sí. Per exemple, als Estats Units, que era el país pioner en la formació de bibliotecaris de biblioteca pública, la professió, a l'entrant del segle xx, era femenina en un percentatge

¹ Assumpció ESTIVILL RIUS, *L'Escola de Bibliotecàries, 1915-1939* (Barcelona : Diputació de Barcelona, 1992, p. 150.

ben alt —també per raó dels sous—, però no era exclusiva de les dones. I a Espanya, amb una situació inversa, el 1913 Ángela García Rives era la primera bibliotecària que ingressava al Cuerpo Facultativo de Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos que, creat el 1958, havia estat fins a aquell moment un reducte exclusivament masculí.²

Sigui, com sigui, l'existència dels estudis va facilitar que aquelles primeres professionals tinguessin una certa independència econòmica; només una certa, perquè els sous eren molt baixos i amb prou feines donaven per estar a dispesa en una pensió o un convent. El 1922 el mateix Rubió reclamava un augment del salari de les bibliotecàries, ja que no donava per viure, i era inferior a allò que cobrava una administrativa amb una formació inferior.³ La reivindicació d'un salari digne i del reconeixement de la categoria professional de les titulades dins de l'escala administrativa, s'allarga en el temps, i no és fins a final dels anys 70 que la Diputació de Barcelona reconeix a les bibliotecàries de la seva plantilla el nivell 3,6, equivalent a una titulació universitària de grau mig. Poc després, la Universitat també convocarà les primeres oposicions per tal de normalitzar el personal bibliotecari que no tenia cap reconeixement i que cobraven com qui diu d'estranguis.

Certament, la paga a l'Administració era baixa, però, quan era necessari, es complementava amb un segon lloc de treball. Consol Pastor, de la primera promoció, quan deixa la direcció de la biblioteca de Valls, treballa de professora auxiliar, primer, i de bibliotecària de l'Escola després, i alterna aquestes feines amb una plaça a la Biblioteca Popular de la Dona. Sobretot a la postguerra, i fins que els sous no es normalitzen, eren moltes les professionals que compaginaven dues feines —Biblioteca de Catalunya o biblioteca popular i biblioteca universitària, o treball en una editorial, en uns laboratoris, en una biblioteca particular, etc. És clar que cal dir que la jornada laboral de molts llocs de treball en biblioteques era de cinc hores.

I fins a quin punt tenien iniciatives aquelles primeres bibliotecàries? Doncs, les que treballaven a l'Administració, en tenien poques. Com aquell qui diu, i tal com mostren els diaris de les bibliotecàries i l'*Anuari de les biblioteques popular*, fins al final de la guerra tot estava ben pautat, i llevat d'algunes activitats que eren programades localment, sempre amb el vistiplau de direcció, a les biblioteques populars no es feia cap moviment si no era amb el permís del director. Aquelles primeres professionals, i probablement fins molt després, havien estat educades per respectar i obeir el pare, el marit, el germà i, ara, el director. Alguns exemples: la Maria Coromines, filla del polític i escriptor Pere Coromines i germana del filòleg Joan Coromines, va demanar l'excedència de la Biblioteca de Catalunya per fer de secretària del seu pare, i la Teresa Rovira deia, amb orgull, que al seu curs l'anomenaven "el de les filles i les germanes de". Aquesta admiració per l'element masculí estava ben generalitzada, i així trobem alguna escriptora, com l'Anna Murrià, que afirma que ho hauria "sacrificat tot" per l'Agustí Bartra, l'home de qui s'havia

² Gema HERNÁNDEZ CARRALÓN, «La Eva bibliotecaria: Ángela García Rives, primera bibliotecaria española (1913)». En: *El blog de la BNE*, 7 de marzo de 2013, <https://www.bne.es/es/blog/blog-bne/la-eva-bibliotecaria-en-los-100-anos-del-ingreso-en-el-cuerpo-de-angela-garcia-rives-primera-bibliotecaria-espanola>. [Consulta: 10-05-2024]. Els funcionaris del Cuerpo Facultativo, tots llicenciats, tenien un rang més alt que el de les bibliotecàries de la Mancomunitat.

³ ESTIVILL RIUS, *L'Escola...*, p. 63-64.

enamorat.⁴ I sense anar tant lluny, recordo unes jornades com aquestes en què la cap del Servei de Biblioteques de la Generalitat va fer un gran elogi d'un dels primers graduats de l'Escola. Era tan antiga i tan volguda la reclamació d'una escola mixta que, quan per fi s'aconseguí, els barons van viure una situació de privilegi que ves a saber si encara dura. Si és així, que no ho sé, de ben segur que les senyores l'hem permesa i afavorida.

Ara bé, en el tema de la iniciativa, sempre hi va haver alguna veu dissident, com ara la de Glòria Sancho, a Sallent, que s'atrevia a opinar diferent del director i a portar-li la contrària, i també és cert que en temps de guerra moltes d'aquestes bibliotecàries van emprendre accions pel seu compte, com ara la salvaguarda del patrimoni d'algun fons local, sovint enfrontant-se a comitès de les milícies populars, o van iniciar serveis de préstec per als soldats aquarterats en alguna població. Va ser a la postguerra i sobretot des de final dels anys cinquanta, que el personal de les biblioteques populars de Barcelona van ser molt actives en l'organització d'actes diversos: audicions musicals, teatre llegit, tot d'activitats adreçades a la canalla, concursos i premis de diversa mena, sessions de cinefòrum, exposicions i conferències, i fins concerts amb cantautors de la nova cançó. En aquell moment el director de la Xarxa de Biblioteques Populars era Felipe Mateu i Llopis, que era poc diligent en aquest àmbit de la seva competència, i al davant de la Xarxa hi havia la bibliotecària Justa Balló, que havia treballat al costat de Jordi Rubió en diversos projectes, i tenia l'ajuda de l'Antonieta Cot. Els locals de les biblioteques eren grisos i ronyosos; els fons, obsolets, però algunes bibliotecàries feien esforços molt imaginatius per arribar a la població.⁵

En alguna ocasió, potser per ignorància i qui sap si per cridar l'atenció, s'ha afirmat que les bibliotecàries no es podien casar. Res més lluny de la veritat, des de les primeres promocions trobem bibliotecàries casades i amb fills que continuen treballant —alguns noms: Glòria Sancho, Aurèlia Sabanés, Adela Riera, Antònia Parés, Josefina Morató, Mercè Masvidal... No tenim dades al respecte, però potser sí que el percentatge de bibliotecàries solteres és més alt que el de la resta de la població femenina, però és que eren dones intel·ligents, que es guanyaven la vida, encara que fos amb frugalitat, i podien prescindir d'un marit; també eren dones cultes i potser els hauria costat trobar una parella a l'alçada.

La situació de la dona canvià a pitjor amb la postguerra. Ara sí que una llei de 1942 l'obligava a deixar el lloc de treball quan es casava, i això era més inqüestionable a l'administració pública—tot i que en el cas de la Biblioteca de Catalunya i de les biblioteques populars es van fer els ulls grossos en algunes ocasions. D'altra banda, el franquisme exaltava la maternitat i la dedicació de la dona a les labors domèstiques i a la família; a més, es considerava que si una dona treballava era perquè el marit no podia mantenir-la, cosa que estava mal vista. El 1961, la legislació va canviar i es va reconèixer el dret de la

⁴ Anna MURIA, *Crònica de la vida d'Agustí Bartra* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004), p. 86.

⁵ Assumpció ESTIVILL RIUS, «Les biblioteques populars de Barcelona com a espais de socialització durant el segon franquisme, 1957-1975». *BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació*, núm. 30 (juny 2013), <https://bid.ub.edu/30/estivill.htm>. [Consulta: 12-05-2024].

dona al treball remunerat. Però aquelles disposicions afectaren la feina de les bibliotecàries graduades en els anys 40 i 50, ja que van ser moltes les que van optar per no treballar o fer-ho per a particulars. Recordo que algunes d'aquelles noies, ja amb els fills criats, s'incorporaven a la feina cap a mitjan dels anys setanta. Les funcionàries que, acabada la guerra, ja estaven casades van poder continuar en el lloc de treball sense traves.

I si la formació a l'Escola de Bibliotecàries va ser exclusivament femenina fins a 1974, el Claustre de professors oferia una imatge oposada. Fins al final de la guerra, les dones hi van tenir un paper secundari, com a secretàries i bibliotecàries, com a professores auxiliars i substitutes —encara que tinguessin un doctorat, com Maria Lois i Petronella Tuca. La situació no varià amb la dictadura de Primo de Rivera, però una professora d'institut, Josepa Torrents, va ser la primera dona amb una plaça de titular. Aquest fet no es repetirà fins avançada la guerra civil, quan una part del professorat havia estat cridat a files, havia marxat a l'exili o s'havia retirat per qüestions d'edat o de salut. És llavors quan Mercè Muntanyola i Carme Riudor, totes dues llicenciades, substitueixen Ferran Soldevila i Jaume Massó i Torrents. Al llarg d'aquells anys va ser fonamental el paper d'una altra dona, Joana Casals, llicenciada en Químiques i secretària del centre des de 1925. La seva tasca era fer de pont entre les alumnes i els professors tan il·lustre dels anys trenta; també era l'ànima de l'Associació Escola de Bibliotecàries, i la que va mantenir la serenitat i va consolar les alumnes quan les bombes queien al costat de l'Escola.

La presència de dones entre el professorat va canviar en l'etapa següent, sobretot des de final dels anys seixanta, quan es van anar jubillant els professors del cos de bibliotecaris de l'estat. Entre 1939 i 1972 l'Escola va tenir cinquanta-tres professors, vint-i-dos dels quals eren dones —setze, bibliotecàries. Algunes van destacar en àmbits d'activitat ben diferents. Teresa Rovira és coneguda com a especialista del llibre infantil i com a directora de les biblioteques de Sant Pau i la Sant Creu i de la Xarxa de Biblioteques Populares; Antonieta Cot, que la va precedir en el darrer càrrec, va ser molt activa en els moviments culturals catalanistes de la postguerra juntament amb M. Teresa Boada. Aquesta darrera va treballar al servei de referència de la Biblioteca de Catalunya, i va gaudir d'una beca de la Fundació March per estudiar les biblioteques parlamentàries i la formació de bibliotecaris en diversos països europeus. Per la seva banda, Maria Serrallach va tenir una beca del govern americà per fer una estada d'un any als Estats Units; en els anys quaranta, havia introduït, en el Seminari de Química de la Universitat de Barcelona, les tècniques de la documentació, i se la reconeix com a capdavantera de la disciplina a Espanya —l'assignatura que va donar a l'Escola en els anys 60 és la primera sobre la matèria que s'imparteix a l'Estat. Carme Illa es va involucrar en la lluita antifranquista, va participar en la renovació de l'ensenyament amb la direcció de Rosalia Guilleumas, va actualitzar la Biblioteca Arús, i es considerada una experta de l'ex-librisme català. Carlota Pomés,

Maria Ballester i Montserrat Soler van ser, entre altres, professionals i professores excel·lents.⁶

A partir de mitjans dels anys setanta, el professorat femení era majoria, però vint-i-cinc anys després, la proporció es va tornar a capgirar. El centre ja no era una escola de la Diputació de Barcelona i havia superat l'etapa circumstancial de ser un centre adscrit a la Universitat de Barcelona. Ara, com a facultat, era un lloc de treball llaminer per al sexe fort. No puc donar números, perquè el directori de l'actual Facultat d'Informació i Mitjans Audiovisuals inclou, sense distincions, el professorat de Comunicació Audiovisual i el d'Informació i Documentació i, a més, no distingeix entre professorat titular i associat. En total hi ha un centenar de professors, i sí que és prou indicatiu que quatre, tots de la branca "Informació i Documentació" són catedràtics; no hi ha cap catedràtica. Vist els orígens i el recorregut de la institució i de la professió, aquesta dada és prou simptomàtica i estalvia qualsevol comentari, però potser sí que fa una mica de vergonya.

Per acabar parlaré de les direccions de l'Escola. Fins a 1973, el centre només va tenir directors: Ors, Palau i Vera, Segalà, Rubió i Balaguer, Valls i Taberner i Mateu y Llopis. Aquest darrer va tenir l'Escola aturada i ben polsosa des del 1942 fins al 1972. El 1973 el substituï Rosalia Guilleumas que, en poc temps, va fer bona feina: va actualitzar el pla d'estudis, va convertir la institució en una escola mixta, i va aconseguir l'oficialització dels estudis i el reconeixement del centre com a primera escola universitària de Biblioteconomia de l'estat. La veritat és que, per diversos motius, va ser una persona controvertida, i part de les professionals no li tenien gaire estima —com sabem, ni als homes ni a les dones no els agrada que els mani una dona. A hores d'ara encara no se li ha reconegut la feina que va fer, i no fa massa, en una necrològica que el Col·legi dedicava a Carme Janer, la seva primera presidenta, s'hi llegia: "gràcies a l'empenta d'ella [de Carme Janer] i de moltes altres bibliotecàries, després de llargues i difícils negociacions, es va aconseguir el reconeixement universitari de la nostra carrera...". Doncs no va anar ben bé així. És cert que l'Associació va pressionar la direcció de l'Escola, però les negociacions i la feina es van fer des de l'Escola de la mà de Guilleumas, que era qui podia fer els contactes i parlamentar amb la Diputació i el Ministerio; a més, tenia bones relacions amb el cos de bibliotecaris de l'estat i amb l'ANABAD, que eren l'obstacle més gran a superar. Les bibliotecàries reclamaven uns estudis oficials des dels anys trenta i no havien avançat gens fins que Guilleumas ho va fer possible. Sap greu que quan una dona destaca no se li reconeguin els mèrits, i que això ho facin les dones mateixes i el Col·legi que les representa.

⁶ Per al professorat femení de l'Escola de Bibliotecàries fins a inici dels anys setanta, vegeu: Assumpció ESTIVILL RIUS, *Qui era qui a l'Escola de Bibliotecàries: notícies biogràfiques del professorat, 1915-1972* (Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 2017).

La direcció de Guilleumas va anar seguida de la de Joaquim Molas, només per un curs, i a continuació va haver-hi unes quantes dones al timó: Nora Vela, Carme Mayol, Mercè Bosch, Constança Espelt i Concepció Miralpeix. Ja amb el rang de Facultat, el 1999 vaig ser escollida degana del centre, però és que les opcions eren poques: només érem dues les persones que podíem tenir aquesta condició i si bé l'altra tenia el mèrit de ser un home, era jove i encara amb un currículum bastant breu. Ara bé, des del 2005, que vaig plegar de degana, fins a dia d'avui —gairebé vint anys— només hi ha hagut degans, i crec que és de justícia dir que aquests senyors són tan, o tan poc, intel·ligents com les seves col·legues que no han ocupat el càrrec.

I si la veu feminista no hi fos a la professió bibliotecària? Segurament hi deu ser, però no es fa sentir gaire. I no pas perquè sempre l'ofegui la veu de l'altra sexe, sinó que sovint contribuïm a mantenir aquest estat de coses. La meva percepció és que, en molts àmbits, cal canviar la mentalitat dels homes, però també la de les dones.